

På julehandel i Harstad for 75 år siden

Den femte krigsjulen

For mange Sandsøyværingers skulle juleturen opp til Harstad for 75 år siden bli et minne for livet.

Den femte krigsjulen sto for døren. Det var varemangel og smalhans overalt særlig i byene.

Men øyfolket som levde av fiske kombinert med gårdsbruk kom best ut.

Det hadde tross alt noe å bytte ("klire") med der pengene var lite verd. Det var bare fantasien som satte grenser for hva man kunne klire til seg av mat og klær for de der hjemme.

Mange steder ble det en vareløs julehandel. Folk vandret fra butikk til butikk med stort sett tomme hyller. Svartebørsen florerte. Men i midten av desember kom en trøst. Rasjoneringkort med muligheter for 0,5 kg sukker pr person pluss noe ekstra sukker. Mange fikk "svenskepakker" under juletreet. Det fortelles at svenskene sendte 8000 pakker.

I tillegg hadde de fleste på Sandsøy fått ekstra gjester i huset fra Finnmark, som var tvangsevakuert og nedbrent. Øyas befolkning på ca 450 hadde av den grunn samme høst øket til litt under 600.

Men jula sto for døren. De fleste ønsket å gjøre sitt aller ytterste for å stille til "jul i heimen".

Her forteller Ragnhild Osen om den spesielle handleturen noen dager før julaften:

Avreise i måneskinn

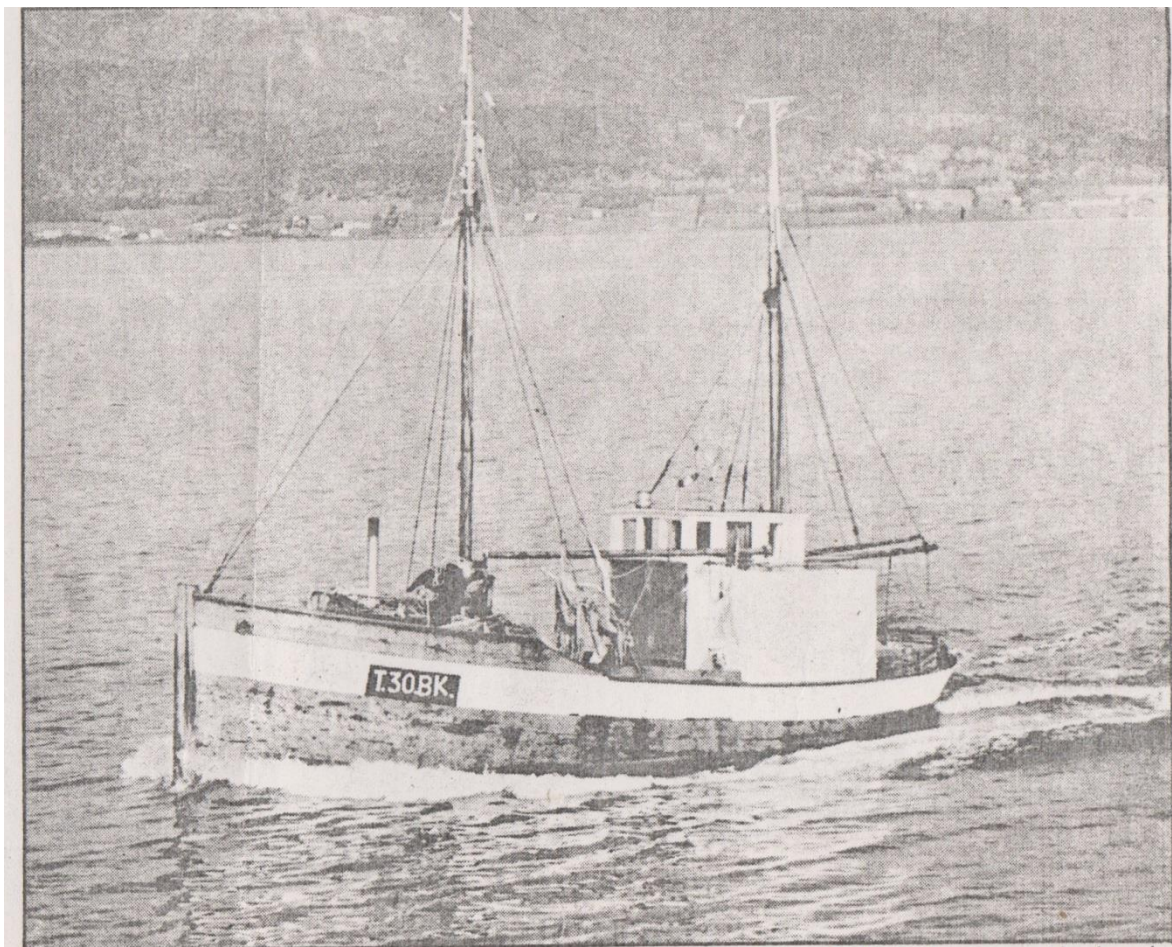
Det var en fin vinternatt. Månen skinte i øst og det var mørketid. Grytidlig om morgenen samlet det seg folk ved naustveggen nede i fjæra på Nordsand. Da båteieren kom sto der et tyvetalls mennesker og ventet på skyss. Skipperen ble litt paff, for denne gangen, for han trodde ikke at noen visste at han skulle gå til byen akkurat den dagen. Det var ingen som hadde spurt om å få være med, men hvem kunne si nei til en nabo i disse tider.

Det ble 4 føringer på jollen, for de fleste hadde stor oppakning med seg. Det var sekker og bylter og koffertene. Innholdet i disse var avgjørende hva de skulle "handle" for. Pengene var jo nesten uten verdi. For penger kunne man kjøpe papirgardiner av krepp og grønne border, skappapir, treleker og sko. Skoene var laget av stoff som ikke tålte vann. Skulle man på fest måtte man først se på barometeret for i vite om det ble "skovær". Eller så kunne man gå av seg skoene i bokstavelig forstand. Torgvesker kunne man også få kjøpt. De var laget av papir. De krevet også godt vær, eller kunne man risikere å komme hjem med bare håndtaket i hånden. Likeledes var det med de store firkantede 100- kroningene. De var laget av et tykt papir og var ikke stort verdt.

Endelig var de klar. Skipperen krøp ned i det mørke maskinrommet og famlet seg frem til fyrlampen.

Denne ble tent og maskintoppen ble varm og etter noen minutter var "Unionen" i gang.

Fortøyningen ble sluppet og *M/K Laksen* satte kurs sørover mot Harstad, en tur på vel en time.

Bilde av M/ Laksen

I bakgrunnen Grytøya

Eier: Bernhard Myrvang

Varefremvisning underveis

“Reiseselskapet” ble enig om å vise frem det de skulle bytte med og så skulle de på hjemveien fremlegge resultatet av klirehandelen. Utvalget var stort. Her vanket rype, hare, smør, mel og filler. Ei kjerring hadde med seg fòllekoteletter, som hun skulle bytte bort i margarin. Sist hun kontaktet margarinhandleren forlangte han koteletter av hestefòll. Det var jo ingen som slaktet hester for kjøttets skyld, men hennes nabo visste på råd. Han hadde nettopp slaktet en kvige som han skar opp slik at kjøttstykkene så ut som det kom fra hestefòll.

Kokken om bord var gammelungkar og stri på nikotinen, som var umulig å skaffe. Han satt seg ved bordet i lugaren og ba om plass, for han skulle gjøre "kontorarbeid". Han hadde fått tak i svart hermetikkk. Det var noen fæle fiskeboller inne i boksene. Dette skulle han klire til seg fra tyske soldater. For å lure dem skiftet han etiketten fra "Sukat" til "Fine Norwegian Sardines". Senere skal vi få høre hvordan det gikk med han.

Da alle om bord hadde vist frem sine byttevarer, var det en mann igjen. Han hadde lurt med seg noen lettsaltede kveithau i en papirsekk. De andre lo av han, da de så kveithauan, for det var vel ikke noe særlig godt byttemiddel. Endelig nærmet de seg byen og klappet til Mikkelsenkaia. Men da var det blitt fjære sjø og lavvann. Det ble et svare strev å få kvinnfolka løfta opp på kaia. Noen var så tunge at de lå i 90-kilos klassen. Reisefølget skyndte seg opp i byen til sine byttekontakter. De som hadde ull og filler dro til spinneriet. Der sto ei kjerring og veide inn på ei loddvekt. Hun hadde et spesielt godt lag med pekefingeren, som hun slo med på vekta for å få den til å gå som hun ville.

Deretter tok hun penn og blekk og regnet ut ull- og filleverdien.

Ved siden av disken sto det ei kone som hadde 7 gutter, som skulle overaskes til jul med nye ullunderbokser. Hun var så heldig at hun fikk noen meter med skorulltøy til underbuksene.

Skorulltøyet var av slik beskaffenhet at når man brukte buksen noen dager, seig den utover knærne så det så ut som om de som gikk i buksene hadde hovne kneskjeler.

Havnekapteinen ga klarering for å seile

For meg som hadde ansvaret for varetransporten hjem til Sandsøy ble det tidlig klart at vi var såpass forsinket at vi ikke var seilklar hjemover før etter kl 1900. Å passere Trondenes fort etter kl 1900 var umulig. Tyskerne skjøt på alt som rørte seg på fjorden uten klarering.

En grosserer i matvarer advarte meg. Han sa at jeg bare kunne glemme å kontakte havnekapteinen. Jeg ville ikke engang slippe inn på Havnekontoret. Hva skulle jeg gjøre? Her måtte det kvinnelist til. Jeg var jo en "dame" i min beste alder på 25 år.

Jeg lurte meg inn på Grand hotel i damegarderoben og pyntet meg opp med lepestift, øyensminke, øredobber, pluss en 40 talls hatt med et lite slør og en sølvrev over skuldrene.

Så bar det til havnekontoret. En ung uniformert tysker tok i mot meg. Han reiset seg fra pulten og var tydelig overasket.

Jeg sa så høflig jeg kunne at jeg ville snakke med "der Hafenskapitän". "Ein Moment bitte" sa tyskeren. Han forsvant innover og etter en stund kom han tilbake. "Kommen ", sa han og vi ble bukket innover i to kontorer. Der satt han, Herr Kapitän zur See Badel, en mann i slutten førtiårene. Han bar marineuniform med 4 striper og en stjerne. Kontoret var gullende rent og ved vinduet ved en liten pult satt en jentunge og lekte seg med en skrivemaskin. Jeg kjente henne igjen. Men hvem det var, kan være det samme. Havnekapteinen snakket brukbart norsk. Jeg fremla mitt ærend på beste høfligste måte og forklarte situasjonen. Ei fiskeskøyte lastet med varer og passasjer som skulle i kveld hjem til jul.

Side 4

Han betraktet meg ganske nøye hele tiden, tok fatt i telefonen, og ringte antakelig til fortet. Så nikket han. Det er i orden. Dere kan seile kl 1900, "nicht später!". Jeg tok han i hånden og takket. Han ble igjen litt overasket. Så ble jeg geleidet ut.

Jeg innrømmer at jeg var glad og lettet da jeg kom ut. Det var jo et skuespill det hele. Jeg skyndte meg ned til "Laksen" og ga beskjed at vi måtte komme oss ut av havna senest kl 1900.

I siste liten

Så bar rett til grossisten. Han sa litt spydig men slagferdig til meg: "Ja bare når det gjeld kvinnfolk, så e det ikkje grenser ka dæm får tel". Nå gjaldt det å få butikkvarene fra grossisten snarest om bord. Deretter tok jeg sammen med et par andre mannfolk, en runde på diverse steder, for å si fra at alle måtte være på kaia kl 1800.

Da klokken var slagen, manglet 2 kvinnfolk og tre mannfolk. Kvinnfolka hadde gått til friserdamen på hjørnet. De hadde greid å klire til seg permanent for ekstra magari kort. Mannfolka hadde lurt seg ned i Havnegata for å høre sladder og nytt fra London. Mitt hjerte banket og jeg ble nervøs.

Men endelig dukket de opp og fikk klar beskjed om "å hute seg" om bord. Like før kl 1900 la "Laksen" fra kaia godt lastet med varer og folk. Og "Unionen" banket trofast i vei og sørget for sine 6-7 knop. Vi passerte "Tronesodden" i mørke og stille sjø. Gudskjelov intet skjedde. Tyskerne fulgte sikkert med oss i sine kikkerter?

En lugar stappfull av folk og rariteter

Under turen ned til Sandsøy tok alle opp og viste frem sine varer. Der vanket alt fra brudekjoler, bukser, vannklosett, sigaretter til tysk brennevik etc. Alla var stolte av det de hadde fått kliret til seg. Bare han gammelungkaren med kveithauan sa ingenting. Flere av passasjerene spurte spydige om han ikke skulle vise frem det han hadde fått tak i. "Joda", sa han "Æ fikk tak i bortimot 40 kg råkaffe for kveithauan!" Da ble det stille i lugaren. For det var lenge siden noen i det hele tatt hadde sett ekte kaffe. Stort sett var det bare "Rita" og "Kornelius" kaffeerstatning å få tak i.

Kokken om bord tok nu ordet. Han sa med høy røst: "Den kaffen får du fanden ikkje åleina". Derpå satte han frem en stor stekepanne på ovnen og satt i gang kaffe-brenning. Da denne var kommet vel i gang, skylte han kaffekjelen og lot krigsgruten far ned i ho "Siri", som sto bak i skottet.

Kaffen skapte festrus

Kaffen satte oss i en fortettet stemning. Folk hadde jo ikke smakt ordentlig kaffe på lange tider. De hadde bare 5 drikkekrus om bord, så passasjerene måtte vente på tur før de fikk sin porsjon. De som lå i køyene fikk først. Det var så trangt i lugaren at de som først hadde kommet om bord, hadde måttet stable seg i køyene for å gi plass til dem som kom etter.

Side 5

Passasjerene var nå nærmest i en rus av koffein. Da "Laksen" hadde ankommet Nordsand og slapp ankeret var det ingen som tenkte på å komme seg på land. De lå de i mørket på hamna, med kun noen lystriper, som slapp ut gjennom ventilen i lugardøra.

På moloen venta folk. De syntes det var mystisk at ingen kom opp på dekk og rodde i land. Endelig var siste kaffeskvetten fortært, og opp kom folket i strålende stemning.

En folkelastet jolle brøt seg frem på svartstille hav, ved hjelp av åretaka fulgte tusener av lys-strimler fra morilden i vannskorpa. Og julehandlerne stemte i en "jøssingsang" anno 1944.

Slik forløp altså den juleturen til Harstad.

Julen 1944

Gjennom forutgående julefeiringer hadde folket lært seg å gjøre det best ut av situasjonen. Det var ingen på øya som hverken "fraus eller svalt".

Mange hadde pyntet opp med papirgardiner og mønstret skappapir. Ungen fikk mye klær av oppsydd gammelt, som andre i familien hadde lagt av. Kvinnene var oppfinnsomme. Det var ei kone som farga ulltepper og sydde ytterbukser til sine gutter. De fleste rundt i husan var rause og hjelpsomme.

Folket opplevde hjelpsomhet og samhørighet og medmenneskelighet.

Ellers gikk folk i spenning og man hadde en følelse av at dette var den siste krigsjulen.

Jeg husker godt kongens tale på BBC fra London den julaften, avslutter Ragnhild: Vi hadde overtatt splitter ny Tandberg Sølvsuper radio med høretelefoner og vi satt og lyttet i bortgjemt lite oljehus. Kongens tanker gikk mye til folket i nord og nedbrenningen av Finnmark. Han var overbevist om at det skulle lykkes å skape et bedre og lykkeligere Norge basert på rettferdighet, fellesfølelse og uegennytte. På slutten sendte han en hilsen til alle som hadde stått fast i kampen mot våre fiender. Han sendte en takk til alle og avsluttet med det gamle ønske om en god jul og et godt nytt år!

Kilder:

For ordens skyld: Ragnhild Osen gikk bort i 2002.

En versjon av denne julehandelen ble trykket i "Årbok for Sandsøy" 1996.

Takk til U. Torgersen på Krigsminnemuseet i Narvik som har hjulpet meg å identifisere havnekaptein Badel.

Takk til Bærum bibliotek og Sør-Trondenes Museum for juleillustrasjoner.

Noen av Kong Haakons taler finns nå på Spotify. Kongen hadde 2 BBC taler/ hilsener julen 1944. På Spotify finns ikke ovenstående tale, men den hilsen han sendte spesielt til folket i Finnmark (57 sek). "Kong Haakons taler 1905 – 1946" er trykket i bokform utgitt av Nasjonalhjelpen til frihetskampenes ofre i Oslo 1947.

Lay out og tilrettelegging:

Marcus Einarson Osen

Stabekk 2. des 2019